

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ КРИВОРІЗЬКОГО
В 1938–1940-Х РОКАХ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНОГО
ВИДАННЯ «ЧЕРВОНІЙ ГІРНИК» НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна робота студента
групи ІСм-24
ступінь вищої освіти: магістр
спеціальності спеціальності 014.03 (Історія
та громадянська освіта)
Кошматого Володимира Сергійовича
Керівник: кандидат філософських наук
доцент кафедри історії Панафідін І.О.

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Кошматий Володимир Сергійович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Кошматий Володимир Сергійович.

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми та джерельна база	8
1.1. Стан наукової розробки теми	8
1.2. Аналіз джерельної бази	15
1.3. Методологія та методи дослідження	16
1.4. Висновки 1 розділу	17
РОЗДІЛ 2. Соціокультурний аспект життя Криворіжжя в в 1938–1940-ті роки ХХ ст. за матеріалами газети Червоний Гірник	19
2.1. Соціальна політика радянської влади на Криворіжжі наприкінці 1930-х років (за матеріалами місцевої газети)	19
2.2. Діяльність освітніх і культурних інституцій у контексті ідеологічної мобілізації населення	27
Висновки 2 розділу	39
РОЗДІЛ 3. Вивчення соціально-культурного розвитку Криворіжжя в 1938-1940-х роках, за матеріалами періодичного видання "Червоний Гірник" на уроках історії України.	42
3.1. Стан вивчення теми в шкільній практиці	42
3.2. Методика вивчення теми засобами сучасної історичної освіти	46
Висновки 3 розділу.	51
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	59
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Актуальність теми. Питання соціально-культурного розвитку індустріальних регіонів України в 1938-1940 роках XX ст. сьогодні має підвищену наукову й педагогічну значущість. Дослідженню цієї епохи сприяє аналіз локальної радянської періодики 1938–1940 рр., що у співвідношенні з відкритими після декомунізації архівними джерелами, новітніми науковими доробками дає змогу відтворити механізми взаємодії партійно-державної репресивної політики з повсякденними практиками робітничих спільнот, виявити просторові й соціальні нерівності доступу до культурно-освітньої інфраструктури та простежити, яким чином інформаційні стратегії центральної й місцевої влади формували уявлення про так звані «успіхи» соціального будівництва. Криворіжжя в 1938-1940 роках поряд з промисловим будівництвом, розвитком соціальної інфраструктури пережило «Великий терор» і стало місцем розташування польських полонених в концентраційних таборах, що звичайно було відсутнім в газеті «Червоний гірник».

Такий аналіз є важливим не лише для регіональної історіографії, а й для шкільної історичної освіти: приклади з локальної преси дають матеріал для критичного навчання джерелам і розвитку навичок міжджерельної перевірки фактів. Отже, комплексне дослідження соціально-культурного розвитку Криворіжжя за матеріалами газети «Червоний гірник» із застосуванням критичного аналізу подій на новітніх наукових матеріалах не лише поглиблює наукове розуміння локальної історії, але й має важливе практичне значення для методики навчання історії у закладах середньої освіти.

З огляду на зазначене, тема кваліфікаційної роботи «Соціально-культурний розвиток Криворіжжя в 1938–1940-х роках за матеріалами періодичного видання „Червоний Гірник“ на уроках історії України»

досліджує соціально-культурні процеси на перетині регіональної історії і методики викладання історії.

Метою дослідження є реконструкція соціально-культурного розвитку Криворіжжя у 1938–1940 рр. на основі матеріалів газети «Червоний Гірник» та розроблення і впровадження методики використання цих матеріалів на уроках історії України, формування на цій основі в учнів локальної історичної компетентності і навичок роботи з джерелами.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Здійснити критичний аналіз публікацій «Червоного Гірника» за 1938–1940 рр. з метою виділення тематичних домінант соціально-культурного життя (освіта, клубна мережа, бібліотеки, мистецькі ініціативи, побутові та інфраструктурні питання).

2. Розробити методичні підходи та навчально-дидактичні матеріали (уроки з аналізом медіаджерел, проектні завдання) для інтеграції теми в курс «Історія України» для 10-го класу (ліцей).

3. Апробувати та методично обґрунтувати інструменти оцінювання результатів учнівської роботи з регіональними джерелами.

4. Сформулювати рекомендації для вчителів щодо впровадження регіонального компоненту на прикладі Криворіжжя.

Об’єкт дослідження – соціально-культурні процеси на Криворіжжі у 1938–1940 рр. та їх навчальне опрацювання в шкільному курсі історії України.

Предмет дослідження – зміст і способи реконструкції соціально-культурних процесів у матеріалах газети «Червоний Гірник» та дидактичні можливості їх інтеграції в навчальний процес з історії України.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному поєднанні джерельного вивчення локального соціо-культурного ресурсу (газетної

періодики) із розробкою прикладних педагогічних методик для шкільного курсу історії.

По-перше, робота пропонує оновлену тематичну інвентаризацію публікацій «Червоного Гірника» 1938–1940-х років з акцентом на культурно-освітні практики регіону.

По-друге, дослідження обґрунтовує методичні прийоми критичної роботи з періодикою у межах навчальної програми ліцею, які враховують і джерелознавчі обмеження, і дидактичні можливості.

По-третє, розроблено практичні навчальні модулі та конспекти уроків, адаптовані до функціонального навантаження сучасної шкільної програми.

Методологія та джерельна база. Методологічне забезпечення дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових і спеціальних методів: історико-джерелознавчого (критичний аналіз періодики, жанрологічний підхід), контент-аналізу (кількісно-якісне вивчення тематичних домінант), порівняльно-історичного (зв'язок локальних практик із загальнодержавними процесами), а також педагогічних методів (проектна методика, розробка й апробація уроків, аналіз дидактичної ефективності).

Практичне значення. Результати дослідження матимуть практичну цінність для вчителів історії: розроблені конспекти уроків, методичні рекомендації і добірки джерел можуть бути використані при викладанні розділу «Україна в роки Другої світової війни» з регіональним компонентом. Крім того, запропоновані підходи сприятимуть підвищенню медіаграмотності учнів і їхньої здатності до критичного аналізу джерел.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота побудована за традиційною логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел і додатків. У першому розділі

здійснюється огляд джерел та історіографія проблеми; другий розділ присвячений аналізу соціально-культурного розвитку Криворіжжя 1938–1940-х років на основі матеріалів «Червоного Гірника»; третій розділ містить методичні розробки з інтеграції теми в шкільний курс (уроки, вправи, проектні завдання). У висновках підсумовано наукові та практичні результати й сформульовано методичні рекомендації.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Стан наукової розробки теми

Дослідження соціально-культурного розвитку Криворіжжя кінця 1930-1940-х рр. у вітчизняній історіографії мають переважно фрагментарний, краєзнавчий характер. Це суто краєзнавчі праці, а ними є наступні специфічні видання:

- 1) навчальні посібники,
- 2) путівники,
- 3) матеріали краєзнавчих читань, громадських зібрань, круглих столів.

Проте вони є позитивним фактором розвитку регіональної історії, оскільки дають багатий фактичний матеріал з історії регіону:

- 1) номенклатуру установ,
- 2) статистичні відомості про чисельність бібліотек, клубів, кінотеатрів,
- 3) відомості про діяльність підприємств у культурно-побутовій сфері.

Проте ці публікації рідко виходять за рамки опису подій та фактів, головними недоліками цих видань є:

- 1) достовірність поданої інформації, яка потребує критичного аналізу,
- 2) брак структурних пояснень,
- 3) кількісних порівнянь і методично обґрунтованого поєднання локальної фактографії з ширшими теоретичними моделями радянської культурної політики. [67] [69]

З іншого боку, досягнення історичної науки у вітчизняному та англomовному просторі дають широкий теоретичний і методологічний фундамент для розуміння ідей та процесів, зокрема:

- 1) праці з історії повсякденності,
- 2) медіа-історії,
- 3) соціальної історії сталінського періоду.

Саме вони пропонують методологічні інструменти для інтерпретації регіонального історичного матеріалу [75], [78]. Ці праці пояснюють, як масова культура і щоденна практика співіснували з ідеологічним примусом і як офіційна пропаганда конструювала «образ успіху» при одночасних реальних дефіцитах; подібні теоретичні рамки корисні для порівняння й інтерпретації криворізького матеріалу [75].

Ключовою теоретичною рамкою дослідження слугує поєднання «тоталітарної» та «ревізійністської» парадигм, що традиційно використовуються у сучасних студіях радянської історії. У межах першої, репрезентованої працями Ханни Арент [73] та Роберта Конквеста [74], державний контроль радянської репресивної влади описується як всеохопний та системний.

Х. Арентт наголошує, що тоталітаризм не лише домінує над інституціями, а й активно формує світосприйняття населення, створюючи «єдиний інформаційний простір», у якому пропаганда перетворюється на умову повсякденного існування [73].

Р. Конквест, аналізуючи політичні практики 1930-х років, демонструє роль місцевих газет у легітимації репресивних механізмів, зокрема через створення стійких наративів про «шкідників», «ворогів народу» та «недбалих керівників», що нібито гальмували соціалістичне будівництво [74]. У цьому контексті «Червоний гірник» розглядається не

просто як інформаційне джерело, а як активний компонент владної стратегії ідеологічного контролю.

Разом з тим, використання лише тоталітарної моделі було б обмежувальним, оскільки вона не враховує соціальної взаємодії між населенням і владою. Тому у дослідженні застосовується ревізійоністський підхід, який сформувався у 1980–1990-х роках завдяки працям Шейли Фіцпатрік, [75] Лін Віоли, Роберта Маннінга та Тімоті Джонстона. [76] Ревізіоністи наголошують, що радянські громадяни не були повністю пасивними споживачами пропаганди, а виробляли власні моделі адаптації, опору чи співпраці з владою. Ш. Фіцпатрік вводить концепт «соціального переговорного поля», у межах якого громадяни використовували систему для вирішення повсякденних проблем [75].

Джонстон, аналізуючи повсякденні інформаційні практики, показує, що газети функціонували у взаємодії з чутками, локальними уявленнями та неформальними комунікативними каналами, які могли як підсилювати, так і підірвати офіційну риторику [76].

Для аналізу матеріалів про культурну політику та масові заходи використано положення з праць Річарда Стітса [78], де преса розглядається як ключовий механізм формування культурних моделей і побутових норм

Уважне залучення таких праць дає змогу формулювати гіпотези про функції місцевої преси як інструмента легітимації політичних рішень і як механізму масової мобілізації [77].

Наприклад, дослідження повсякденності епохи сталінізму показують, що офіційні наративи співіснували з «культурою проникнення»: практиками, у яких громадяни «збирали» різноманітну інформацію задля вироблення власних уявлень про дійсність [76].

Критичний пласт досліджень, який необхідно мобілізувати для оцінки локальної преси та місцевих адміністративних практик, репрезентують праці Наталі Романець, зокрема з вивчення сталінських репресій. Зокрема це:

1) аналітичні наукові дослідження, що побудовані на архівних матеріалах та судових справах, демонструють механізми співпраці органів НКВС і місцевих видань у виробленні «образу ворога» та легітимації каральних операцій. [74] [78] [72]

2) наукові дослідження, що розкривають, як місцева преса в ті роки виконувала не тільки інформаційну, а й репресивно-ідеологічну функцію – формувала публічний консенсус щодо необхідності «чистки» і водночас маскувала системні провали як «поодинокі злочинні прояви». [74] [73] [78]

Стан соціально-культурного життя Криворіжжя в довоєнний період вперше було охарактеризовано в ювілейному виданні, присвяченому 200-річчю Кривого Рогу [60], де ця тема висвітлена загальними штрихами. У дослідженні П. Варгатюка та А. Дольчука «Рудна скарбниця півдня» поряд із відомостями про розвиток важкої промисловості регіону подано інформацію про участь робітників залізрудних підприємств Кривбасу в благоустрої міста напередодні святкування [60].

Водночас у колективній монографії істориків-краєзнавців О. Мельника та І. Стеблини увага дослідників зосереджена на окремому районі міста – Тернівському. Завдяки насиченій фактичними даними формі викладу, що описує майже кожен день життя району, вдалося глибше розкрити тему. У дослідженні акцентується увага:

1) на недоліках у соціальному забезпеченні та функціонуванні медичних закладів цього адміністративного району,

2) швидкому, але неякісному будівництві житлового фонду,

3) низькому рівні роботи закладів громадського харчування [64].

Окремо О. Мельник досліджував розвиток професійно-технічної освіти на Криворіжжі. Широкий хронологічний діапазон (від кінця XIX ст. до 1940-х років) дозволив створити детальну картину цього процесу. Зокрема, у праці наведено:

- 1) дані про фінансування державою підготовки студентів,
- 2) умови їхнього життя,
- 3) особливості навчально-виховного процесу в умовах ідеологічного впливу та пропаганди.

Окрім того, представлена статистика дає можливість порівняти планові завдання щодо розвитку професійно-технічної освіти в регіоні з реальними результатами їх виконання. [65]

Отже, проаналізований огляд наявної літератури показує:

- 1) на локальному рівні є багатий фактографічний матеріал, але бракує системного методологічного опрацювання;
- 2) існує доречна теоретична база в зарубіжних і українських працях, яка потребує адаптації до локального матеріалу;
- 3) критичне осмислення епохи, що пов'язане з «Великим терором» і сталінськими репресіями, зокрема праці Н. Романець, що документують механізми репресій і інформаційного контролю, є обов'язковим елементом коректної інтерпретації місцевих газетних джерел;
- 4) для обґрунтованого висновку необхідне поєднання контент-аналізу матеріалів «Червоного гірника» з архівними справами, статистикою та усними свідченнями.

1.2. Аналіз джерельної бази

Основну джерельну базу становлять випуски газети «Червоний Гірник» 1938–1940 років; додатковим джерелом є довідкові публікації з історії Криворіжжя та методичні матеріали з історичної освіти.

Аналіз соціокультурних аспектів довоєнного Кривбасу базується на вивченні особливостей життя мешканців Криворізького району, відображених у газеті «Червоний Гірник» місцевого видавництва. Редакційні колективи цього видання прагнули, як і інші газети цього періоду:

- 1) висвітлювати процеси індустріалізації та загальнодержавні події,
- 2) інформувати про ключові місцеві події, що стосувалися життя цивільного населення міста.

Аналіз матеріалів газети «Червоний гірник» за 1938-1940 роки дозволяє оцінити її джерелознавчий потенціал. У 1938 році видання виходило шість разів на тиждень: у понеділок, вівторок, середу, четвер, п'ятницю та суботу. Такий розклад зберігався і в наступні роки. Зазвичай кожен випуск складався з чотирьох сторінок, за винятком святкових номерів, які могли містити до шести сторінок.

Майже в кожному випуску, які вирізнялися значним радянським оптимізмом і надмірною пропагандою, містилася інформація про події «на фронтах в Іспанії». Натхненні вірші та пісні, розміщені на шпальтах газети, мали на меті піднімати моральний дух населення, прославляти державу й закликати до трудових звершень на честь «Вождя народів». Часто публікувалися матеріали про перевиконання планів тогочасними гірниками у видобутку руди або про прискорене зведення житлових будинків, що часто були перебільшеннями.

Під рубрикою «За кордоном» публікувалися світові новини, подані у вигідному для більшовицького режиму світлі. Переважно висвітлювалися позитивні події в союзницьких країнах та негативні – у державах, які вважалися ідейними противниками [17].

Під заголовком «По нашій Батьківщині» публікувалися новини з усього Радянського Союзу. Основний акцент робився на висвітленні трудових досягнень і культурних звершень, часто з великою часткою пропаганди [54]. Подібну публікацію ми можемо знайти наприклад, в іншій радянській республіканській газеті «Бурят-Монгольська правда», де на першій шпальті було розміщено «сталінських ударників» Криворіжжя: начальника зміни Криворізького металургійного заводу А. Міхайлова, а також його майстрів П. Новікова та І. Ткаченка [Дод. А]. Тому публікації радянських газет, навіть у регіональних відмінностях є типовим імперським «лубком», що прославляє злочинну владу.

Місцеві новини розміщувалися в рубриках «По нашому місту» та «День Криворіжжя». У цих розділах подавалася інформація про стан справ у регіоні, з'являлися різнопланові матеріали, де поряд із досягненнями відзначалися й прорахунки [53], особливо в соціально-культурній сфері довоєнного періоду. Окремі статті висвітлювали загальні проблеми життя в Кривому Розі.

Важливим джерелом для вивчення цього періоду є розділ «Листи до редакції», де містяни висловлювали свої скарги на недоліки в роботі влади, підприємств, установ та організацій. Публікація таких звернень сприяла швидшому розв'язанню проблем і в деякій мірі мала невеличку критику місцевої влади. [32]

На сторінках газети також друкувалися оголошення про концерти, вистави, початок вступної кампанії у виші, знайдені або втрачені речі,

оновлення асортименту в магазинах та вакансії. Завдяки цьому жителі міста могли дізнаватися про актуальні події Кривого Рогу.

Таким чином, попри значну частку пропаганди та перебільшення успіхів, місцеві періодичні видання залишаються важливим джерелом краєзнавчих досліджень. Вони містять великий обсяг інформації, структурованої у хронологічному порядку, що дає змогу відстежувати події та особливості процесів того часу. Аналіз матеріалів головної криворізької газети довоєнного періоду допомагає заповнити прогалини в історії регіону.

1.3. «Методологія та методи дослідження»

Методологічна основа дослідження соціально-культурного розвитку Криворіжжя наприкінці 1930-х років вибудовується на поєднанні кількох теоретичних і дослідницьких підходів, що дозволяють комплексно інтерпретувати матеріали місцевої преси, передусім газети «Червоний гірник», у контексті функціонування сталінської інформаційної системи.

Принцип історизму є основним підходом для вивчення нашої теми, оскільки періодичні видання були структурно інтегровані у державний механізм пропаганди, аналіз газетних матеріалів потребує використання багаторівневої методології на базі історичної критики, яка враховує як політичні умови їхнього продукування (репресивно-каральна радянська система), так і соціальні практики їхнього сприйняття (атмосфера жаху, що була викликана репресіями).

Мікроісторичний підхід дав змогу реконструювати окремі локальні ситуації, описані в газеті, як дослідницькі кейси. Зокрема,:

- 1) аналіз скарг у рубриці «Листи до редакції», критики роботи медичних закладів, освітлення побутових проблем у робітничих селищах та колгоспах дозволив зіставити газетний образ «успішного

соціалістичного будівництва» з реальними проблемами інфраструктури, які проступають у текстах навіть у пропагандистській формі.

2) відсутність згадок або завуальованість протікання в цей період масштабних сталінських репресій, зокрема «Великого Терору», існування польських концтаборів у Кривому Розі та інших злочинних дій радянської влади

Комплексний характер дослідження визначив використання поєднання таких методів:

- 1) дискурс-аналізу,
- 2) контент-аналізу,
- 3) історико-порівняльного методу,

У межах контент-аналізу здійснювалася систематична вибірка матеріалів «Червоного гірника» за 1938–1940 роки із фіксацією формальних і змістових параметрів публікацій. Це дало змогу простежити:

- 1) динаміку тематичної структури газети,
- 2) виявити інформаційні пріоритети місцевої влади та виробничих колективів,
- 3) визначити повторювані риторичні схеми, характерні для радянської публіцистики.

Дискурс-аналіз дозволив відтворити семантичні структури текстів:

- 1) ідеологічні рамки,
- 2) моделі репрезентації соціальної реальності,
- 3) способи легітимації дій влади,
- 4) та формування образів «нормальності» або «дисфункції» у сфері охорони здоров'я, побуту, благоустрою та культурного життя.

5) особлива увага приділялася риторичним конструкціям, спрямованим на приховування системних проблем (нестача лікарів, антисанітарія, дефіцит товарів) через їх персоналізацію – тобто

перекладання відповідальності на «несумлінних керівників» або «ворогів», що відповідає загальній логіці радянського інформаційного поля.

Поєднання загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція та дедукція, історико-логічний підхід), спеціально-історичних (джерелознавчий аналіз, герменевтика, порівняльно-історичний метод), соціально-комунікативних (контент-аналіз, дискурс-аналіз) та конкретно-історичних методів (мікроісторія, реконструкція повсякдення) забезпечило всебічне й багатопланове опрацювання джерельною бази. Така методологічна модель дозволяє трактувати пресу не лише як джерело фактографічного матеріалу, а як складну ідеологічну конструкцію, що відбиває як політичні стратегії радянської держави, так і окремі елементи реального життя мешканців довоєнного Криворіжжя, що протікали в жахливих умовах «Великого Терору» та сталінських репресій.

Висновки до 1 розділу

Проведений огляд наукової літератури та джерельної бази засвідчує, що проблема соціально-культурного розвитку Криворіжжя наприкінці 1930-х – поч. 1940-х років перебуває на перехресті локальної краєзнавчої традиції й ширших національних наративів про радянську модернізацію. Існуючі праці, переважно краєзнавчого характеру:

1) (історичні нариси, матеріали місцевих читань) містять багатий емпіричний матеріал: наприклад дані про чисельність і просторову мережу культурно-освітніх інституцій,

2) статистичні відомості та окремі документальні свідчення: рідко продукують системну соціально-історичну інтерпретацію, що пояснювала б функціонування цих інституцій у межах радянської культурної політики та повсякденних практик сталінської репресивно-каральної системи.

Аналіз національної й зарубіжної історіографії показує, що концептуальні підходи соціальної та культурної історії – зокрема методи історії повсякденності, медіа-історії та урбаністичні парадигми – забезпечують потужний теоретичний інструментарій для дослідження Криворіжжя як індустріального регіону. Однак застосування цих підходів до локального матеріалу у вітчизняних студіях поки епізодичне; зарубіжні дослідження, хоча й дають корисні методологічні орієнтири, не можуть замінити потребу в емпірично обґрунтованих локальних монографіях, оскільки здебільшого аналізують феномени на більш загальному рівні.

Джерельна інфраструктура для вивчення теми характеризується значним потенціалом: місцева преса – передусім газета «Червоний Гірник» накопичує широке й різноманітне масивне інформаційне поле (репортажі, замітки, листи читачів, оголошення, поезія, ілюстрації), яке дозволяє простежувати щоденні практики, культурні ініціативи й офіційну риторику. Практика дослідження періодики свідчить, що вона є одночасно і джерелом фактографії, і полем ідеологічної інтервенції; отже, її використання вимагає систематичної джерелознавчої критики: жанрової класифікації, ідентифікації авторства і адресата, виявлення цензурних та ідеологічних маркерів, а також перехресної перевірки з архівними документами та усними свідченнями. Отже, підсумовуючи, перший розділ виявляє як значний емпіричний потенціал досліджуваної теми, так і нагальну потребу у методично вибудованих, міжджерельних і багаторівневих дослідженнях, а також застосування сучасних історичних і цифрових методів, що дозволить подолати фрагментарність існуючої літератури й створити цілісну, аналітично обґрунтовану картину соціально-культурного розвитку Криворіжжя у досліджуваний період.

РОЗДІЛ 2. Соціокультурний аспект життя Криворіжжя в в 1938–1940-ті роки XX ст. за матеріалами газети Червоний Гірник.

2.1. Соціальна політика радянської влади на Криворіжжі наприкінці 1930-х років (за матеріалами місцевої газети)

Спеціалізовані емпіричні студії, присвячені саме історії Кривбасу в міжвоєнний період, поодинокі. Існуючі краєзнавчі праці хоч і містять важливі дані, не завжди дотримуються сучасних методологічних стандартів аналізу преси:

- 1) міжджерельної перевірки заяв газет з архівними справами репресованих осіб, звітами та статистикою,
- 2) бракує систематичного контент-аналізу джерел та порівняння їх з іншими виданнями сталінської епохи.

Вс це створює ризик відтворення пропагандистського наративу як факту.

За матеріалами періодичного видання «Червоний гірник» (1938-1940 рр.), наприклад, створення системи охорони здоров'я на Криворіжжі розглядалося як складова загальної соціально-економічної політики регіону. У публікаціях видання висвітлювалися заходи, спрямовані:

- 1) на розширення мережі медичних закладів,
- 2) організацію первинної допомоги,
- 3) профілактичну роботу серед населення.

Міська мережа охорони здоров'я формувалася за кількома напрямками:

- 1) розгортання стаціонарної допомоги в лікарнях і протитуберкульозних закладах,
- 2) створення поліклінічної та амбулаторної мережі,
- 3) обладнання пологових будинків та аптек, а

- 4) організація фельдшерсько-акушерських пунктів у житлових масивах і на підприємствах.

Газетні повідомлення інформували про такі події:

- 1) про відкриття нових відділень,
- 2) укомплектування лікувальних корпусів медичним обладнанням,
- 3) роботу виїзних бригад лікарів для надання допомоги працівникам шахт, металургійних цехів і колгоспників, в час активних польових робіт [1].

Особлива увага приділялася профілактичним заходам:

- 1) відзначалися кампанії з вакцинації населення проти інфекційних захворювань,
- 2) санітарно-просвітницька робота серед робітників підприємств і школярів,
- 3) організація диспансерного нагляду за хронічними хворими. [34].

Роль підприємств у забезпеченні медичної допомоги підкреслювалася як важливий компонент місцевої політики охорони здоров'я. На шахтах і заводах створювалися медичні пункти, де надавали первинну допомогу й проводили профілактичні огляди працівників; деякі великі підприємства утримували власні лікувально-профілактичні підрозділи та санаторно-курортні осередки для відпочинку й лікування робітників. «Червоний гірник» публікував повідомлення про діяльність цих установ і їхню участь у загальноміських заходах із здоров'я [35].

Проводилась модернізація старих лікарень. Так, криворізька районна лікарня в 1938 році була добудована новими корпусами пологового відділення і будівлею механізованої пральні. На все це було витрачено 730 тис. карбованців [46].

Проте заходи у сфері медицини мали такі проблеми:

1) не всі медзаклади міста модернізувалися: малярійна станція перебувала в жахливому стані та не мала навіть телефонного зв'язку [45].

2) Не дивлячись на те, що кожного року бюджет міста збільшувався, задля підтримки санітарного порядку, все одно вулиці міста були доволі забрудненими.. [5], [38].

3) Введена в експлуатацію каналізаційна сітка міста в деяких місцях покращила комфорт та санітарний рівень життя мешканців міста. Проте останні в березні 1938 року відмічали, що далеко не всі будинки в місті були до неї приєднанні, тому жителі були змушені викидати нечистоти в річку, що доставляло дискомфорт іншим жителям, особливо в дощову погоду. [24], [23]

4) Відсутність в місті вбиралень загального користування, антисанітарний стан вулиць та відсутність водостоку погіршували ситуацію [51].

5) в лікарнях міста відмічався гострий дефіцит лікарів. В 1939 році в єдиному диспансері працювало 72 лікарів, яких не вистачало для великої кількості хворих. Бували випадки, коли лікаря викликали до хворої дитини, а він приходив тільки на другий день. Через погану організацію, дитину, що захворіла, протягом трьох днів відвідували різні лікарі. Також заважав у роботі лікарів поганий транспорт. Доволі часто це були застарілі повозки з кіньми, які не дозволяли вчасно прибути до хворого, а через жахливу якість доріг, по дорозі могли загубити навіть лікарів. Будинки в багатьох випадках були без номерів і лікареві довго доводилося шукати хворого [21].

6) В тодішніх селах, Криворізького району, ситуація з медичною охороною була на вкрай низькому рівні, через те, що не в кожному населеному пункті знаходились медзаклади. До прикладу можна зазначати про село Божедарівці, де на початку лютого 1940 року, був відкритий

медпункт, в якому місцеві жителі могли отримати термінову меддопомогу. Також проводились різні профілактичні бесіди на тематику хвороб та їх лікування [56].

7) Матеріали періодичного видання «Червоний гірник» за 1938–1940 роки фіксують комплекс заходів, спрямованих на поліпшення побутових умов містян — від забезпечення дитячих установ і громадських лазень до організації харчування й поширення товарів широкого вжитку. У джерелах простежується прагнення місцевої влади та промислових колективів створити мінімально необхідну інфраструктуру для нормального життя робітничих родин у великому індустріальному центрі, однак, часто бажані результати не були досягнуті, що негативно впливало на побут містян.

З огляду на потреби робітничих колективів, підприємства й профспілки активно долучалися до вирішення побутових питань. У повідомленнях часто згадуються відкриття громадських лазень і пралень при рудниках, які забезпечували можливість особистої гігієни для значної кількості працівників. На руднику імені Дзержинського взимку, в 1940 року, надійшла скарга від робітників, яка яскраво характеризувала стан громадських установ на Криворіжжі в 1940 році:

- 1) жахливий стан бані, яка була брудною,
- 2) відсутність гарячої води.

Слід зазначити, що подібні ситуації були поширені і на інших підприємствах міста [59], [27].

У сфері громадського харчування основну роль відігравали державні установи: робітничі їдальні та пекарні підприємств, які покривали частину потреб працівників у щоденному харчуванні. Разом із тим у публікаціях висвітлювалися й проблеми організації роботи столових:

- 1) нестабільність постачання продуктів,

- 2) сумнівна харчова якість продукції,
- 3) технічні й санітарні недоліки у деяких закладах.

До прикладу, надходили скарги на роботу хлібзаводу №2 в 1939 році. Продукція низької якості доходила до кінцевого споживача. Причиною було характерні для всього радянського устрою проблеми:

- 1) безладдя та бруд на виробництві,
 - 2) нехтування правилами санітарії та особистої гігієни. [10] [29]
- (Червоний Гірник 1938 28 лютого № 47 с. 2 “Поліпшити культурно-побутове обслуговування трудящих”)

Постійним був характерним для радянського устрою: дефіцит товарів широкого вжитку на місцевих крамницях і ринках, який відображав обмежені можливості легкої промисловості, фіксуються:

- 1) нарікання на нестачу взуття, одягу й побутових дрібниць,
- 2) низьку якість окремих виробів. [43]

Житлове питання залишалося одним із ключових викликів соціальної політики. Газетні повідомлення наголошували:

- 1) про постійні ремонтні роботи,
- 2) відновлення квартир і спорудження гуртожитків для працівників підприємств;
- 3) низькій якості окремих відновлених приміщень, недоліках опалення та побутового облаштування.

Наприклад, в зимку 1938 року, в житловому кооперативі імені Шевченка квартири перебували в поганому стані, двері були зіпсовані деякі вікна не мали жодної шибки, щоранку, жителям доводилось, з коридорів, вигортати цілі купи снігу. Звернення жильців, до управління житлового фонду, не давали ніяких результатів, обіцянки не виконувались кожного року [19], [22].

Комунальна інфраструктура та благоустрій містили чимало проблем:

- 1) скарги на антисанітарний стан ринків і крамниць,
- 2) нестачу водопостачання,
- 3) незадовільний стан транспортних вузлів. [18].

До прикладу, в газеті за 1938 рік, знаходимо інформацію про зіпсовані фрукти та овочі в багатьох магазинах та підприємствах міста. Через неправильне зберігання, недотримання санітарних норм, 25-40% продуктів були зіпсовані та не підлягали вживанню [7].

Підсумовуючи, важливо відзначити, що газетні повідомлення мають:

- 1) виразний пропагандистський характер і тенденцію до підкреслення успіхів;
- 2) у матеріалах часто бракує кількісних показників (наприклад, ліжка/населення, чисельність медперсоналу, обсяги постачання), порівняльного контексту й інформації про масштаби невдач;
- 3) окремі проблеми (черги, брак ліків, аварійний стан окремих закладів, випадки корупції) фігурують у сюжетах епізодично й зазвичай без системних даних, що створює ризик репродукування офіційної риторики замість аналітичної оцінки реальних соціальних наслідків.

Разом із тим, важливо підкреслити, що матеріали «Червоного гірника» не можуть розглядатися як нейтральне відображення соціальної політики та реального стану охорони здоров'я. Відома українська дослідниця Наталя Романець у своїх працях, присвячених практикам державного контролю та показових кампаній у 1930-х роках, переконливо показує, що:

- 1) радянська преса була складовою ідеологічного апарату держави та виконувала функцію «нормалізації» і легітимації політичних рішень влади;

2) локальні газети були інструментом формування публічного образу «успішного» соціального будівництва, а негативні явища — дефіцити, хвороби, невдоволення населення, організаційні провали — не замовчувалися повністю, але подавалися у формі «окремих відхилень», що не впливають на загальну позитивну динаміку [68 с. 52-60].

Таким чином, у публікаціях «Червоного гірника» читається виразна ідеологічна селективність інформації:

1) увага акцентується на відкритті медичних пунктів, розширенні лікарень, санітарних кампаніях і масовій фізкультурі, але практично не висвітлюються такі структурні проблеми, як хронічна нестача лікарів, низька якість інфраструктури на підприємствах і в робітничих селищах, приховані епідемічні загрози, дефіцит медикаментів,

2) навіть коли проблеми згадуються, вони подаються як наслідок «безвідповідальності окремих керівників», а не як системний результат політичних пріоритетів держави. Така модель подачі інформації повністю відповідає описаним Н. Романець механізмам радянської інформаційної політики, де офіційна преса повинна була не відображати реальність, а формувати необхідне її сприйняття [67 с. 246-249].

З огляд на це, інтерпретація матеріалів «Червоного гірника» потребує обов'язкового критичного підходу. У дослідженнях Н. Романець простежується, що місцева преса кінця 1930-х років:

1) виступала елементом ідеологічної мобілізації,
2) засобом формування «правильної» громадської думки, угодної радянській карально-репресивній системі,

3) преса активно брала участь у підготовці та легітимації репресивних практик, висвітлюючи фабриковані звинувачення у «шкідництві» та організовуючи інформаційний супровід показових

судових процесів, які створювали ілюзію «суспільного обурення» та необхідності покарання «ворогів народу» [72 с. 43-50].

Особливу увагу в цьому контексті заслуговує аналіз так званої «шкідницької лінії» Великого терору 1937–1938 рр., коли органи НКВС цілеспрямовано інтерпретували випадки господарських збоїв чи санітарних проблем як результат навмисних диверсій. Н. Романець демонструє, що навіть епізоотії серед худоби або нестача медикаментів могли подаватися як доказ діяльності «контрреволюційних груп», що дозволяло не лише виправдовувати репресії, але й створювати у пресі картину боротьби з «прихованим ворогом» [70 с. 36].

Важливим для розуміння інформаційної природи «Червоного гірника» є і висвітлення національних операцій НКВС, зокрема «німецької операції» 1937–1938 рр., де репресивні заходи здійснювалися за списковим принципом – не за реальними фактами діяльності, а за ознаками соціального та національного походження. Це підтверджує, що локальні публікації не відображали реального стану суспільних процесів, а виконували ідеологічне завдання легітимації вже ухвалених рішень каральних органів.

Отже, матеріали «Червоного гірника» є важливим, з точки фактичного наповнення, але ідеологічно заангажованим джерелом, і їхнє використання в дослідженні соціальної політики Криворіжжя кінця 1930-початку 1940-х років можливе лише в поєднанні з архівними документами, статистичними звітами та критичними науковими інтерпретаціями. Лише такий підхід дозволяє відокремити декларовані у пресі «досягнення» від реальної соціальної дійсності та побачити суперечливість і фрагментарність реалізації державної політики на місцевому рівні.

2.2 Діяльність освітніх і культурних інституцій у контексті ідеологічної мобілізації населення

Матеріали періодичного видання «Червоний гірник» за 1938–1940 роки демонструють інтенсивний процес розбудови дошкільної та середньої освіти на Криворіжжі на тлі індустріалізації й масштабних репресій того періоду. Радянська влада на шпальтах газет підкреслювала, що освіта розглядалась як пріоритетна сфера державного й суспільного розвитку:

- 1) йшлося про розширення мережі шкіл і дитячих закладів,
- 2) активну роботу з ліквідації неписьменності,
- 3) підготовку кадрів,
- 4) посилення гурткової й музичної освіти.

Велику увагу приділяли практичній підготовці учнів:

1) у школах організовувалися спеціалізовані майстерні – столярні, шевські, швейні та палітурні, де під керівництвом робітників і вчителів діти опановували прийоми художньої та виробничої праці,

2) учнівські бригади, що формувалися в старших класах, виступали як навчально-виробничі осередки, де молодь набувала професійних навичок та трудової дисципліни.

Таким чином, в радянському стилі газета висвітлювала змагання між шкільними бригадами та конкурсні форми роботи, спрямовані на підвищення інтересу до виробничого навчання [31].

Дошкільна освіта дедалі більше інтегрувалася в соціальну інфраструктуру міста:

1) відкривалися дитячі садки при крупних промислових підприємствах і в житлових масивах,

2) їх намагались обладнувати відповідно до вимог гігієни та виховання; у звітах згадувалися ігрові кімнати, харчування, елементи фізичного загартування і культурно-виховні програми.

Для міської влади й передових підприємств дитячі заклади стали не лише елементом соцзабезпечення, а й засобом формування нового покоління з потрібними соціальними, а особливо політичними навичками.

Одним із важливих напрямів була робота з популяризації читання та створення шкільних бібліотек. «Червоний гірник» інформував про:

- 1) відкриття читальних залів,
- 2) комплектування фондів підручниками та художньою літературою,
- 3) організацію гуртків читання й виставок книг.

У матеріалах підкреслювався зв'язок бібліотечної справи з виховною роботою: бібліотеки ставали осередками радянського політичного й естетичного виховання школярів [8]. Проте, не всі бібліотеки були зразковими, надходили скарги на роботу бібліотеки міської середньої школи:

- 1) Відмічалось не постійна робота закладу, часто був зачинений через зайнятість завідуючого бібліотеки,
- 2) малий асортимент літератури [52].

Піонерське виховання молоді постійно висвітлювалися як складова радянської системи виховання. Видання відзначало:

- 1) активність піонерських загонів у шкільних й міських заходах, змаганнях,
- 2) участь різноманітних колективних формах дозвілля – спортивних естафетах, святкових ранках і трудових акціях.

3) організовувалися пришкільні й піонерські табори відпочинку, які газета оцінювала як важливі для фізичного й морального розвитку дітей [47].

Водночас у публікаціях фіксувалася і кадрова проблема:

1) швидке розширення мережі навчальних закладів створювало підвищений попит на кваліфікованих учителів,

2) у матеріалах наголошувалося на потребі дисципліни та педагогічної відповідальності як запоруки якісного навчального процесу. [16]

3) вагомою причиною дефіциту освітніх кадрів, була радянська реперсивна політика тих часів. В січні 1939 року відбулась конференція вчителів Криворізького району, на якій головним питанням була бездіяльність міського відділу народної освіти по відношенню до ворогів партії та народу, якими були “засмічені багато шкіл” міста. В своїх виступах, промовці звертали увагу на відсутність керівництва вчительським колективом міста та належного контролю педагогічних працівників. Оратори закликали до піднесення революційної пильності з метою викриття шпигунів, «агентів фашизму та буржуазних шкідників», що, начебто, заважали ідеологічно правильному вихованню дітей [28].

Газета також приділяла увагу організації масових культурно-освітніх заходів у школах: тематичним урокам, вечорам історії та літератури, святam трудової молоді й професійним святam шахтарів і металургів за участі шкільних колективів. Такі форми роботи мали на меті підсилувати зв'язок навчального закладу з виробничим середовищем і місцевою громадою, сприяючи всебічному вихованню молоді, але, часто, несли суто пропагандистський характер.

Підсумовуючи, джерельний масив «Червоного гірника» за 1938–1940 роки відображає системну політику щодо поширення й зміцнення дошкільної та середньої освіти на Криворіжжі:

- 1) відкриття дитячих закладів при підприємствах,
- 2) розвиток шкільної інфраструктури й майстерень,
- 3) активізація позашкільної художньої та музичної діяльності,
- 4) робота з бібліотеками й піонерським рухом,
- 5) заходи з підготовки педагогічних кадрів

У 1938–1940 роках швидкий розвиток промисловості Криворіжжя загострив потребу в кваліфікованих робітниках та інженерно-технічних кадрах, здатних забезпечити підвищення продуктивності й технічного рівня виробництва. Практична підготовка набувала масового характеру: при рудоуправлінні ім. Артема планувався створюваний учбовий комбінат, де готувалися бурильники, теслярі, столярі, штукатурі, слюсарі, бетонники, каменярі, покрівельники, електрозварювальники, водії, машиністи агрегатів та кріпильники. Курси проводилися як із відривом від виробництва, так і в умовах поєднання з роботою, причому слухачі закріплювалися за досвідченими майстрами ділень для практичного відпрацювання навичок. [2]

На базі промислових підприємств і навчальних закладів створювалися гуртки підвищення кваліфікації та семінари з агротехніки, механізації й нових технологій. Такі форми неперервної підготовки були організовані в підсобних господарствах шахтоуправлінь і охоплювали сотні робітників, сприяючи розповсюдженню передового досвіду й технічних навичок. [3]

Педагогічний інститут залишався провідним закладом підготовки вчителів: у 1940 році в його структурі діяли фізико-математичний, мовно-літературний і природничо-географічний факультети, а також заочне

відділення. У матеріалах видання йшлося про активну науково-педагогічну роботу кафедр, комплектування бібліотеки, підготовчі заняття для абітурієнтів та державні іспити для випускників. Інститут також забезпечував студентів гуртожитками та стипендіями, однак, студенти відмічали незадовільні умови проживання в гуртожитках, а в газетних статтях, наголошувалось на недостатній політичній освіті майбутніх вчителів [48].

Більш того, реперсивна політика радянської влади торкалась навіть студенті педагогічних вишів, які були репресовані під час навчання [Додаток Б].

Гірничорудний інститут відігравав ключову роль у підготовці інженерів для видобувної галузі: за даними «Червоного гірника», навчальний заклад розширював матеріальну базу аудиторій і лабораторій, поповнював бібліотечний фонд і підвищував науковий рівень кафедр. У позааудиторний час студенти брали участь у спортивних гуртках і секціях, що сприяло їхній всебічній підготовці. Разом із тим місцева преса не оминала проблем житлово-побутового забезпечення студентів:

1) у публікаціях згадували про нестачу меблів у гуртожитках, відсутність водопроводу та елементарних умов для зберігання особистих речей, що ускладнювало побут студентських колективів і вимагало невідкладних заходів з благоустрою.

Місця для харчування здобувачів освіти, перебували в поганому стані:

- 1) бруд та антисанітарія,
- 2) відсутність столових приладів мали негативний вплив на комфорт студентів [49].

У навчально-виховній сфері широке місце займали також курси і лекції для робітничої та навчальної молоді: як платні, так і безкоштовні

заняття з політичних, економічних та технічних тем — від міжнародних відносин і енергетики до геології краю й гірничої справи. Ці форми масового навчання використовувалися як засіб підвищення загальної культури працівників та їхньої професійної компетентності і слугували запорукою перевірки кадрів на відповідність системі [50].

Політико-ідеологічна підготовка також мала свій профіль: комсомольські школи та курси з історії партії працювали при окремих шахтоуправліннях, де слухачами ставали передусім активні робітники та стахановці. Проте в публікаціях також траплялися нарікання на низьку якість окремих лекторів та організаційні упущення, що відношення до підготовки потребувало уваги [25], [41].

Отже, у 1938–1940 роках система професійної та вищої освіти Криворіжжя розвивалася як відповідь на зростаючі потреби індустріального регіону: формувалися навчальні комбінати при підприємствах, розширювалися технікуми й інститути, пропонувалися різноманітні форми підвищення кваліфікації. Основними викликами залишалися потреба у широкому наборі практичних фахівців, вирішення питань житлово-побутового забезпечення студентів та якісна організація навчального процесу.

Матеріали періодичного видання «Червоний гірник» за 1938–1940 роки висвітлюють активну політику з розбудови місцевої культурної інфраструктури та поширення масової художньої самодіяльності в робітничому середовищі Криворіжжя.

Колективи підприємств активно долучалися до комплектування бібліотечних фондів. Робітники рудника ім. Рози Люксембург 1939 року, за повідомленнями преси, власними силами обладнали бібліотеку й зібрали сотні томів художньої, політичної та технічної літератури для робітничого читального залу. Подібні акції комплектування фондів іноді

організовувалися й як обласні або всесоюзні благодійні ініціативи: колективи промислових центрів надсилали книжки для поповнення фондів рудничних бібліотек. [26]

Будинки культури та клуби при підприємствах розвивалися як центри масової просвітницької і культурно-виховної роботи. На рудниках організовувалися зали для гурткової роботи, кімнати для репетицій, читальні зали й сцени для виступів самодіяльних колективів. Працівники фабрик і шахт брали участь у підготовці клубної програми, створенні аматорських театрів, хорових і музичних ансамблів. [20]

У клубах і палацах культури діяли різні гуртки художньої самодіяльності: драматичні трупи, хорові колективи, струнні ансамблі, балетні групи, хорові й інструментальні ансамблі. Так, у рудничному клубі Червеного Гвардійського рудника регулярно функціонували драматичний гурток і хоровий колектив; [12] у складі палацу культури Дзержинського — ансамбль пісні й танцю, який готував репертуар із творів радянських композиторів для виступів на заводських святах і міських заходах.

Спортивно-мистецькі ініціативи також займали важливе місце: при клубах створювалися футбольні та волейбольні команди, хорові та оркестрові колективи. На Довгинцівському вузлі залізничники сформували духовий оркестр і навіть джаз-ансамбль, чиї виступи викликали позитивний відгук серед робітничої аудиторії.

Клубна робота супроводжувалася тематичними вечорами: творчі зустрічі з передовиками виробництва, вечори спогадів та патріотичні концерти. Відомі представники робітничої справи – лауреати професійних відзнак – відвідували клуби для виступів і бесід з молоддю. Тематичні вечори, присвячені професійному святкуванню чи пам'яті революційних діячів, були однією з поширених пропагандистських форм роботи клубів [11].

Масові культурні заходи тісно поєднувалися з громадсько-політичною роботою: клуби активно залучалися до проведення міських свят, першотравневих урочистостей, а також до обслуговування суспільних кампаній і агітації. Концертні бригади, сформовані при клубах, виїжджали на підприємства, до житлових масивів та в сільські місцевості, поширюючи культурні програми й політичні меседжі відповідно до планів місцевої влади [37].

Все ж це не завжди покращувало ситуацію. В колгоспі імені Шевченка, Олександрівської сільради, клубна робота була організована на низькому рівні. Сама будівля перебувала в жахливому стані, музичні інструменти, більярдний стіл були пошкоджені, а деякі речі розкрадені. На базі закладу не функціонували творчі гуртки. [39] Така ситуація була розповсюджена серед культурних закладів міста та району, не була поодиноким випадком [40], [14], [9].

Отже, за матеріалами «Червоного гірника» 1938–1940 років, культурний простір Криворіжжя характеризувався активним розвитком бібліотечної справи, розширенням мережі клубних закладів і палаців культури, широким розгортанням гуртків художньої самодіяльності та мобільних форм культурного обслуговування. Ці інституції не лише забезпечували дозвілля робітників і їхніх сімей, але й виконували важливі просвітницькі та мобілізаційні функції у житті індустріального регіону.

Матеріали періодичного видання «Червоний гірник» за 1938–1940 роки відтворюють живу картину музичного й театрального життя Криворіжжя тих часів. Місцеві колективи, музичні школи та гастролі виїзних труп формували культурний простір міста, поєднуючи професійні виступи з аматорською самодіяльністю та масовими формами дозвілля.

Духові оркестри та аматорські ансамблі займали помітне місце в музичному побуті: у публікаціях наголошується, що при рудниках і

заводах діють оркестри, які забезпечують музичний супровід свят, заводських вечорів і парків відпочинку. Музичні школи долучалися до концертної практики – у звітах фіксуються вечори класичної музики та виступи педагогів і запрошених артистів, що сприяло підвищенню мистецького рівня місцевої аудиторії, але, все ж, в більшій мірі, акомпанемент музичних труп, складався з ідеологічно правильних номерів [15].

Регулярні гастролі професійних труп і ансамблів з області й інших центрів значною мірою поповнювали репертуар міського театру та клубних сцен. У публікаціях згадуються виступи ансамблів пісні й танцю, приїзди філармонійних колективів і театральних труп із регіональними репертуарами; їхні концерти й вистави приймалися робітничою аудиторією з інтересом і широким резонансом. [30] [36] Так, в лютому 1938 року, з виступом навітала місто камерна співачка Лідія Олександрівна Вирлан. Репертуар виконавиці складався з арії Томського і Кавардоса в парі з піснями про батьківщину, громадянську війну та людей сталінської епохи. [6]

Водночас у газетних матеріалах неодноразово підкреслювалися проблеми, що стримували розвиток мистецького життя: низький рівень матеріального забезпечення клубних сцен і музичних класів (нестача інструментів, костюмів, обладнання), відсутність належного репетиційного простору та іноді слабка увага з боку адміністративних структур до розвитку аматорських ініціатив. Як наслідок, місцеві колективи залежали від приїзних гастролей і епізодичних підтримок підприємств для реалізації більш амбітних програм. [33]

Паралельно здійснювалась технічна модернізація мережі: кіноустановки та радіовузли надходили до клубів і палаців культури, розгорталися роботи з монтажу звукозаписної апаратури і встановлення

радіопередавальних пристроїв, що поступово підвищувало якість трансляцій та показів. Газетні повідомлення відзначали випадки оснащення окремих клубів звуковими кіноапаратами й встановлення радіовузлів, які мали обслуговувати значну кількість абонентів. [22]

Функціонування кіно та радіосфери мало яскраво виражену ідеологічну складову:

- 1) програми підбиралися з урахуванням ідеологічних і просвітницьких завдань,
- 2) сценічні й кінопостановки широко використовувалися для популяризації суспільно значимих тем згідно радянської ідеології і привчання глядачів до певної культурної ідентичності «Номо Soveticus».

У поєднанні з іншими масовими інститутами (бібліотеками, клубами, школами) кінематограф і радіо формували важливий канал розповсюдження культурних норм і колективних практик у промисловому середовищі Криворіжжя. [22]

Підсумовуючи, за матеріалами «Червоного гірника» (1938–1940) діяльність освітніх і культурних інституцій у Криворіжжі постає як масштабна й цілеспрямована кампанія зі створення освітньо-виховної інфраструктури та ідеологічної мобілізації населення:

- 1) розширення мережі шкіл і дитячих закладів,
- 2) впровадження виробничого навчання й гурткової роботи, активізація бібліотек, будинків культури, клубів, кіно- та радіопоказів прислужували як професійному відтворенню робочих кадрів, так і політично-виховним завданням партійної легітимації.

3) Одночасно джерела фіксують значну роль підприємств у фінансуванні та матеріальному забезпеченні освітніх і культурних ініціатив, що підсилювало практичну орієнтацію виховання, але водночас

породжувало нерівномірність доступу та залежність від виробничих ресурсів.

4) Досягнення в організації масових форм позашкільної діяльності та впровадженні технічних засобів комунікації поєднувалися з хронічними кадровими, матеріально-технічними й управлінськими недоліками (недостатність фахівців, поганий стан гуртожитків і клубів, логістичні й організаційні збої), а також із тенденцією інструменталізації культури й освіти в інтересах пропаганди, що звужувало їхню автономно-освітню функцію. Внаслідок цього місцеві ініціативи мали помітний мобілізаційний ефект і реальні освітні результати, але їхня ефективність була обмежена структурними та ідеологічними рамками, що зумовлювало неоднорідність впливу на різні соціальні й територіальні групи населення.

Разом із тим, результати аналізу матеріалів газети потребують критичного осмислення як джерела. Як показує Н. Романець у своїх дослідженнях, присвячених практиці політичного контролю та формуванню «правильної поведінки» у радянському суспільстві:

1) локальна преса не виконувала функції інформування в сучасному розумінні, а була частиною ідеологічного механізму радянської влади,

2) Її ключове завдання полягало у відтворенні й підтриманні образу «успішного» соціалістичного будівництва, мобілізації населення до праці й участі в політико-культурних кампаніях, а також у нормалізації практик повсякденного контролю й дисциплінування. [75 с. 204-208]

У цьому контексті кіно, радіо, клуби та бібліотеки в газетному дискурсі зображуються передусім як інструменти колективного виховання та політичної роботи, а не автономні культурні інституції. «Червоний гірник» систематично підкреслює їхню роль у «підвищенні свідомості трудящих», «зміцненні інтернаціонального виховання» та «мобілізації на

виробничі змагання», що відповідає загальним установкам культурної політики сталінського періоду. При цьому питання змістовної якості культурних програм, різноманітності репертуару або розвитку самодіяльних форм творчості опиняються на периферії уваги, а невдачі та проблеми пояснюються «недисциплінованістю окремих відповідальних осіб» або «шкідницькими впливами».

Крім того, як показують праці Н. Романець, у 1930-х роках важливим інструментом була контрольована репрезентація соціальної реальності: газета могла демонструвати успіхи, наголошувати на «піднесенні культурного рівня», але приховувати або зменшувати масштаби проблем, таких як відсутність плівки для кіноустановок, нестача радіоточок у робітничих селищах, непридатні приміщення клубів чи дефіцит педагогічних кадрів. Технічні та організаційні труднощі згадуються у виданні, однак — як випадкові та зовнішні перешкоди, а не як системний наслідок обмеженого ресурсного забезпечення та централізованого розподілу коштів [72, с. 43-50].

У контексті загальносоюзних репресивних кампаній особливого значення для аналізу соціокультурного середовища Криворіжжя наприкінці 1930-х років набуває так звана «шкідницька лінія» Великого терору. Як показує Н. Романець, у 1937–1938 рр. радянські каральні органи активно використовували практику інтерпретації будь-яких господарських збоїв, санітарних проблем або організаційних недоліків як результат діяльності «шкідників» чи «ворогів народу» [72 с. 43-50]. Це дозволяло не лише пояснювати провали соціальної політики без критики самої системи, але й цілком легітимізувати репресивні дії проти місцевих управлінців, лікарів, завідувачів підприємств чи колгоспів. Показові процеси, описані дослідницею, свідчать про те, що публічне «викриття шкідників» ставало частиною інформаційної кампанії, яка через пресу

конструювала образ постійної боротьби з «прихованою контрреволюцією» та ідеологічно обґрунтовувала репресії як необхідну умову «соціального оздоровлення» суспільства.

Додатковим аспектом, що суттєво впливав на соціально-політичне середовище регіону, були національні операції НКВС, зокрема «німецька операція» 1937–1938 рр. Вона проводилася за принципом етнічно-соціального профілювання, коли підставою для репресій виступала не діяльність людини, а її походження, функціональна належність до певних груп або контакти з іноземцями. Як засвідчує Романець, каральні органи діяли за заздалегідь складеними списками, що демонструє відсутність індивідуального слідства і надає репресіям характер системного насильства, спрямованого на «перекодування» соціального складу місцевих спільнот [71 с. 154-162].

У цьому контексті локальна преса, включно з «Червоним гірником», відігравала роль ідеологічного супроводу, формуючи образ «внутрішньої загрози» та закріплюючи у масовій свідомості тезу про необхідність «очищення» населення від «неблагонадійних елементів».

Висновки 2 розділу

Підсумовуючи, слід констатувати, що соціо-культурний ландшафт Криворіжжя наприкінці 1930-х — на початку 1940-х років вирізнявся інтенсивною інституційною мобілізацією задля легітимації злочинної радянської влади після Першої радянської окупації України:

1) міська влада, промислові підприємства та масові інституції (школи, клуби, бібліотеки, кіно і радіо) діяли в унісон радянській карально-реперсивній системі задля конструювання нового робітничого середовища *Номо sovetikus*, формування трудової дисципліни та політичної лояльності населення.

2) Разом із тим аналіз джерельного масиву «Червоного гірника» дозволяє сформулювати комплекс критичних висновків щодо характеру цієї мобілізації, її соціальних наслідків і обмежень.

3) У виданні також відбивалися питання організації санітарного порядку в місті: кампанії з прибирання вулиць, догляду за громадськими просторами, боротьби з інфекціями через поліпшення водопостачання та каналізації, а також заходи з дератизації й дезінсекції на промислових майданчиках.

4) домінував інтегрований модельний підхід, у якому соціалістика, освітньо-виховна робота й культурно-масові практики виступали як взаємодоповнювальні інструменти досягнення економічних і політичних цілей індустріалізації. Медична мережа, профілактичні кампанії та фізкультурні ініціативи позиціонувалися не лише як заходи охорони здоров'я, а й як засоби підвищення працездатності; школа і позашкільні інститути – як механізми професійної підготовки й ідеологічного виховання; клуби, кіно і радіо – як платформи для політико-культурної інтервенції в повсякденне життя. Така скоординованість дій засвідчує усвідомлену адміністративно-партійну стратегію трансформації соціального середовища робітничих мас у послухну радянській системі масу.

5) поряд із очевидними інституційними здобутками простежуються системні дисфункції, що істотно знижували ефективність ініціатив. У сфері охорони здоров'я – дефіцит кваліфікованих кадрів, транспортно-логістичні проблеми, нерівномірність модернізації закладів та організаційні зловживання; в освіті – нестача вчителів, кадрові чистки й ідеологічні репресивні практики, що послаблювали професійну спроможність системи; у культурній сфері – брак матеріальної бази, інструменталізація репертуару. Ці структурні проблеми мають системний

характер і вказують на те, що наявність інститутів і масових програм ще не гарантувала їхнього сталого й якісного функціонування.

6) роль підприємств у соціально-культурному забезпеченні виявилася подвійною: вони стали головними ресурсними донорами, що дозволяло оперативно створювати дитячі заклади, їдальні, клуби й навчальні комбінати; водночас така модель перекладала відповідальність за соціальну інфраструктуру на виробничі колективи, породжуючи нерівномірність доступу до послуг і вразливість цих інституцій до економічних і організаційних збоїв на підприємствах. Отже, підприємницько-адміністративна модель забезпечення соціальної сфери була ефективною в умовах ресурсного забезпечення, але крихкою та залежною від локальних практик управління і була неефективною в умовах постійних репресій.

7) урбано-сільський та територіальний розриви залишалися одним із ключових викликів: модернізація міської інфраструктури й посилення культурно-освітніх мереж у місті супроводжувалися відчутною відсталлю сільської медицини й культурних інституцій.

На завершення, соціо-культурна трансформація Криворіжжя кінця 1930-х – початку 1940-х років була масштабною й цілеспрямованою, але одночасно обмеженою низкою структурних, кадрових та організаційних бар'єрів. Інституційна мережа, створена у цей період, заклала важливі базові елементи для подальшого розвитку міста як індустріального центру, проте її потенціал був реалізований неповністю – через дефіцит ресурсів, нерівномірність реалізації політик та інструменталізацію культури й освіти у названих інтересах. Глобальний «Великий терор» і постійна система репресій лише ускладнювали нелегке життя криворіжців в цей період і призводили до катастрофічних наслідків.

РОЗДІЛ 3. Вивчення соціально-культурного розвитку Криворіжжя в 1938-1940-х роках за матеріалами періодичного видання "Червоний Гірник" на уроках історії України.

3.1 Стан вивчення теми в шкільній практиці

У навчальних програмах для 10–11 класів передбачено інструментарій для адаптації загальнодержавного курсу до локального контексту: програми і методичні рекомендації прямо допускають і заохочують доповнення змісту курсів регіональними та локальними прикладами, що дає вчителю право й обов'язок враховувати історію рідного краю під час викладання загальних тем. Ця можливість чітко виписана в інструктивно-методичних документах МОН, які окреслюють, що вчитель може «доповнювати зміст програми, включаючи регіональний компонент», а також розширювати або ущільнювати окремі елементи змісту залежно від навчальних завдань і контексту школи. Такий підхід дає можливість зробити конкретні теми (зокрема – секцію попередня тема, «Україна в роки Другої світової війни») більш релевантними та змістовними для учнів ліцею за рахунок введення матеріалів місцевої історії [82].

Програмні тексти, що регламентують вивчення розділу про Другу світову війну у 10-му класі, концентруються на загальнодержавних, міжнародних і локальних процесах – від політичних передумов до соціальних наслідків та долі населення під час війни. Хоча програма не містить комплексу «регіональних кейсів» для кожного міста, її змістова логіка передбачає включення локальних прикладів у межах тем про окупацію, мобілізацію, повсякденне життя та культурні практики епохи. Це означає, що інтеграція теми Криворіжжя як конкретного кейсу є цілком програмно обґрунтованою і методично підтримуваною [83].

Розділ програми «Україна в роки Другої світової війни» (10-й клас) передбачає вивчення широкої палітри явищ: зовнішньополітичних передумов, масових процесів, соціально-економічних трансформацій, долі цивільного населення та культурно-освітньої сфери під час епохи. Це надає природну «нішу» для розгляду локальної соціокультурної історії – зокрема, для теми про Криворіжжя:

- 1) масштаби сталінської індустріалізації,
- 2) шкіл і клубів в умовах сталінських репресій,
- 3) локальні практики культурно-освітньої політики під час «Великого Терору»,
- 4) питання повсякденного життя робітничих сімей.

Включення таких матеріалів підсилює дві дидактичні мети: конкретизацію абстрактних процесів (через локальні приклади) і розвиток навичок роботи з первинними джерелами (через аналіз газетних публікацій, звітів, фотографій) [82].

Стан вивчення теми «Соціально-культурний розвиток Криворіжжя в 1938–1940-х роках» у шкільній практиці характеризується наявністю сприятливих програмних умов для інтеграції регіонального матеріалу та широким арсеналом краєзнавчих методик, що довели свою ефективність у формуванні історичних компетентностей. Водночас реальна реалізація такого інтегрування залежить від ініціативи вчителя, доступності локальних джерел і методичної підготовки педагога. Для повноцінного включення теми в навчальний процес ліцею доцільно застосовувати модульний підхід:

- 1) поєднання уроків-джерелоаналізів,
- 2) проєктної діяльності й легкого доступу до місцевих архівів,
- 3) періодики, що забезпечить не лише знання, а й історичну компетентність учнів. [79] [81].

Методика вивчення теми «Соціально-культурний розвиток Криворіжжя в 1938–1940-х роках» у контексті сучасної історичної освіти базується:

- 1) на принципах джерелознавчої роботи,
- 2) проєктного підходу,
- 3) активного застосування цифрових технологій.

Центральною у такій методиці є робота з місцевою періодикою – у нашому випадку зі сторінками «Червоного гірника» як репрезентативного джерела локальної інформації епохи. Газетні тексти дозволяють відтворити широку палітру соціально-культурних явищ: відкриття шкіл і клубів, організацію побутових сервісів, мистецькі ініціативи, профспілкову активність, а також риторичні ідеологічні маркери, притаманні офіційній публіцистиці.

Однак саме ця подвійність: інформативність і заангажованість робить роботу з газетами плідним полем навчання: учні опановують техніки джерелознавчого аналізу, виробляють навички критичної рефлексії і вчать відокремлювати фактографію від оцінних суджень і пропагандистських штампів. На практиці це означає, що під керівництвом учителя школярі послідовно опрацьовують питання авторства та адресата повідомлення, жанру публікації, мети тексту, наявності цензурних чи ідеологічних маркерів, перевіряють відповідність інформації іншим джерелам і формулюють аргументовані висновки про надійність і репрезентативність газетного повідомлення [81].

4) Проєктна діяльність виступає логічним продовженням роботи з газетними джерелами і дає можливість перетворити пасивне сприйняття інформації на активне дослідження. У межах довготривалих шкільних проєктів учні можуть реалізовувати комплексні дослідження, що

поєднують архівний пошук, польові інтерв'ю та роботу з періодикою. Така проєктна робота може мати різні форми:

- 1) створення шкільної історичної газети, де група учнів виступає в ролі журналістів-дослідників; підготовка цифрових тематичних збірок із відсканованих матеріалів «Червоного гірника» з коментованими нарисами;
- 2) дослідження родинної історії, коли школярі опрацьовують архівні документи та свідчення родичів про побут та соціальні практики 1938–1940-х років;
- 3) розробка карти ідентичностей і культурних просторів Криворіжжя з прив'язкою до локальних інституцій – шкіл, бібліотек, клубів, кінотеатрів.

Методологічно такі проєкти будуються за моделлю наукового дослідження:

- 1) постановка проблеми,
- 2) формулювання дослідницьких запитань,
- 3) добір і критична інтерпретація джерел,
- 4) синтез результатів і публічна презентація.

У ході роботи учні опановують:

- 1) практичні навички архівної праці (робота з каталогами, запити до місцевих архівів чи бібліотек),
- 2) етичні правила інтерв'ювання очевидців (інформована згода, конфіденційність, уважне ставлення до травматичних спогадів) і медіаграмотності при створенні публікацій [80].

Інтеграція цифрових платформ суттєво розширює методичний арсенал. Візуалізація матеріалів через інтерактивні хронології, картографування подій за допомогою GIS-інструментів, колажі з архівних світлин і короткі документальні відео дозволяють краще осмислювати просторові та хронологічні зв'язки. Практичні інструменти, які можуть

бути використані в роботі, включають онлайн-платформи для спільної роботи (Padlet, Google Drive, Trello) — для координації групових проєктів; сервіси для створення інфографіки та презентацій (Canva, Google Slides) — для візуального оформлення результатів; LearningApps та інші платформи для розробки інтерактивних вправ і тестів; і спеціалізовані картографічні сервіси або простіше Google My Maps, для створення локальних карт з маркерами історичних місць. Такі інструменти не лише роблять дослідження наочнішим, але й розвивають цифрову компетентність учнів: робота з метаданими, оцифрування джерел, каталогізація, дотримання авторських прав і стандартів цитування.

Оцінювання діяльності учнів у межах такої методики передбачає комплексний підхід: оцінюються процесні компоненти (вміння працювати в групі, планувати дослідницькі кроки, коректно цитувати джерела), аналітичні компетентності (здатність до джерелознавчого аналізу, аргументована інтерпретація) та продукт-орієнтовані результати (якість проєктної публікації, презентації, матеріалів для шкільної газети). Важливим елементом є рефлексія: учні самостійно або під керівництвом викладача формулюють, що нового вони дізналися про локальний контекст, які труднощі виникли під час роботи з джерелами і як це вплинуло на їхнє розуміння історії.

Заключно, розглянутий досвід демонструє, що глибше включення локальної історії в шкільний курс — не лише можливість підвищити мотивацію учнів і якість історичного знання, а й шлях до формування громадянсько-історичної свідомості.

3.2 Методика вивчення теми засобами сучасної історичної освіти

Практичні виклики в реалізації цієї методики пов'язані з доступністю джерел і методичною підготовкою вчителя. Часто локальні

архіви або бібліотеки не оцифровані, тому необхідна попередня координація з місцевими установами, складання запитів і планування екскурсій. Водночас методична підтримка (семінари для вчителів, готові тематичні набори джерел, шаблони завдань) значно полегшує інтеграцію локальних матеріалів у навчальний процес. Етичні питання: робота зі спогадами очевидців, обережне поводження з чутливими темами: вимагають від учителя навичок фасилітації і відповідних інструкцій для учнів [82], [83].

Приклад конспекту:

Тема уроку: «Соціально-культурний розвиток Криворіжжя в 1938-1940-х роках (за матеріалами місцевої газети «Червоний Гірник»)».

Тип уроку: комбінований (урок з аналізом джерел + практична групова робота / міні-проект).

Тривалість: 45–50 хвилин (варіант для одного уроку); можливе розширення до 90 хв. (подвійний урок) для глибшої проєктної роботи.

Клас: 10 (ліцей).

Мета уроку: **Навчальна:** сформувати в учнів уявлення про особливості соціально-культурного життя Криворіжжя 1938–1940-х рр. на підставі місцевої преси; засвоїти прийоми джерелознавчого аналізу газетних текстів.

Розвивальна: розвивати критичне мислення, уміння інтерпретувати медіатексти, навички роботи в групі та цифрової презентації результатів.

Виховна: формувати історичну свідомість, повагу до локальної пам'яті, етичне ставлення до спогадів і джерел.

Очікувані результати (конкретні компетентності): Учні зможуть:

1. ідентифікувати жанр газети й визначити інформаційну функцію публікації;

2. застосувати метод «INSERT» (F/Q/C/!) для класифікації інформації в газетному тексті;
3. порівняти локальне джерело з іншим документом/фрагментом преси та зробити висновки про різницю наративів;
4. створити міні-макет сторінки шкільної історичної газети або коротку мультимедійну презентацію за результатами групової роботи.

Методичні прийоми і технології: бесіда, робота з джерелом (джерелоаналіз), метод «INSERT», групова робота, проєктне завдання, презентація результатів, елементи медіакритики, елементи цифрової візуалізації (Google Slides / Canva / Padlet).

Обладнання та роздаткові матеріали: Роздруковані або електронні копії 3–4 уривків із «Червоного Гірника».

Алгоритм аналізу джерела (карта-алгоритм / шаблон «INSERT»): папір формату А3 або шаблон у Canva / Google Slides для макету газети, ноутбук/проектор, маркери, стікери, шаблон рубрики оцінювання (рубрика).

Хід уроку (поетапно з часовими орієнтирами)

- 1. Організаційний момент (2 хв):** привітання, оголошення теми й мети. Правила роботи з джерелами (поважливе ставлення до пам'яті, етичні зауваги).
- 2. Мотивація та актуалізація опорних знань (5 хв):** коротке фронтальне опитування: «Які джерела локальної історії ви знаєте?», короткий вступ вчителя про роль місцевої преси у реконструкції соціокультурного життя.
- 3. Введення в тему: демонстрація джерела (5 хв)** Демонстрація на екрані одного уривку з «Червоного Гірника» (репортаж або оголошення). Модельний приклад: як читати заголовок – фактологію – емоційні маркери.
- 4. Практична групова робота «INSERT» (18–20 хв):**

- Поділ класу на 4 групи. Кожна група отримує по одній публікації (різні жанри).
- Завдання: застосувати INSERT — виписати 5 фактів (F), 3 запитання (Q), 3 коментарі/оцінки (C), 2 нових відкриття (!) — і підготувати 1-слайдовий підсумок.
- Вчитель обходить групи, надає методичні підказки (звернути увагу на жанр, авторство, джерело).

5. Презентація груп (8–10 хв): Кожна група 2–3 хвилини: ключові факти, виявлені маркери пропаганди, 1-2 питання для подальшого дослідження.

6. Порівняльний елемент (5–7 хв.): Коротко: вчитель дає фрагмент з іншого джерела або ставить питання для порівняння (напр., чому в локальній газеті зроблено акцент на клубах, а не на проблемах постачання?). Групи дають тезові відповіді.

7. Синтез і підсумок (3–4 хв): Вчитель підсумовує: загальні тенденції за джерелами, застереження щодо односторонності, відповідні висновки про соціокультурний стан міста у розглянутий період.

8. Рефлексія (1–2 хв): Учні в 1–2 реченнях записують: головне відкриття уроку + одне запитання, яке лишилося.

Домашнє завдання / продовження проєкту:

1. Коротке есе (250–300 слів): «Що змінилося у моєму уявленні про Криворіжжя 1938–1940-х після роботи з газетами?» + зазначити 2 джерела
2. Для зацікавлених: розпочати груповий міні-проєкт: створити 1 сторінку шкільної історичної газети (A3 або Google Slides) на основі 2-3 № «Червоного Гірника» (термін: 1 тиждень).

Критерії оцінювання (рубрика — скорочено)

1. Джерелознавча робота (0–4 бали): коректне витягнення фактів, формулювання питань.

2. **Аналітика** (0–4 бали): ідентифікація оцінних маркерів, аргументація висновків.

3. **Проект/презентація** (0–4 бали): зміст, структура, візуалізація, посилання на джерела.

4. **Рефлексія та самостійна робота** (0–2 бали): глибина індивідуальної рефлексії, виконання домашнього завдання. Максимум: 12 балів (адаптується під шкальну систему ліцею).

Диференціація та адаптація

1. Для слабших учнів: скорочені тексти, роль «фактографа», чіткіші інструкції.

2. Для сильніших учнів: завдання-углибнення — порівняти джерело з архівним документом або підготувати коротку методичну замітку для інших класів.

3. Для роботи у змішаному/дистанційному режимі: використати Google Docs / Padlet для колективної роботи, коментування і хмарного зберігання результатів.

Методичні зауваження для вчителя

1. Перед уроком: перевірити та підготувати копії джерел; за потреби домовитись з місцевою бібліотекою/архівом.

2. Наголосити при роботі з пресою на жанровій відмінності: репортаж, замітка, анонс, звіт.

13.3. Пояснити етичні правила інтерв'ювання (якщо плануєте продовження з усними свідченнями).

13.4. Забезпечити посилання/пояснення щодо цитування джерел в учнівських роботах.

Можливості для міжурочної/довгострокової роботи

1. Розгортання міні-проекту (2–4 уроки) з роботою в архіві, інтерв'ю, створення шкільної історичної газети.

2. Публічний захист проєктів на шкільних краєзнавчих читаннях або розміщення результатів у шкільній мережі/бібліотеці.

Загалом, включення локальної історії і системна робота з місцевою пресою у шкільному курсі історії не лише збагачують зміст навчання, а й сприяють формуванню ключових компетентностей сучасного випускника: критичного мислення, медіаграмотності, інформаційної культури та громадянської відповідальності. Перетворення «Червоного гірника» з історичного артефакту на предмет шкільного дослідження дозволяє учням побачити зв'язок між великим наративом історії України і «малими історіями» їхнього рідного краю, а отже — робить історичну освіту більш осмисленою, релевантною і мотивуючою.

Висновки 3 розділу.

Розглянутий у третьому розділі матеріал підтверджує практичну й методичну доцільність інтеграції локального компоненту – на прикладі дослідження соціо-культурного розвитку Криворіжжя 1938–1940-х років за матеріалами місцевої періодики – у курс історії України для ліцею. Аналіз нормативно-програмних положень, методичних підходів і розроблених навчальних практик дозволяє сформулювати такі ключові тези.

Чинна програма з історії забезпечує методичне поле для включення регіонального матеріалу:

1) відсутність жорстких заборон та наявність рекомендацій щодо доповнення курсу локальними прикладами створюють легітимну можливість зробити вивчення розділу «Україна в роки Другої світової війни» більш конкретним і пізнавально насиченим, Інтеграція кейсу «Історія Криворіжжя» відповідає дидактичним цілям: конкретизації

загальнодержавних процесів і формуванню навичок роботи з первинними джерелами, що є одним з пріоритетів сучасної історичної освіти.

2) краєзнавча парадигма освіти показує високу ефективність у розвитку предметних і ключових компетентностей учнів. Організована як проєктна діяльність (пошук джерел, польові інтерв'ю, архівна робота, публічна презентація результатів), вона сприяє не лише накопиченню фактологічних знань, а й формуванню дослідницьких умінь: критичного аналізу текстів, зіставлення джерел, побудови аргументованих висновків. У практичному вимірі це означає, що уроки-джерелоаналізи й міні-проєкти з «Червоного гірника» мають стати стандартною частиною навчальної траєкторії ліцеїста при вивченні локальної історії.

3) місцева періодика виступає як багатовимірне джерело: водночас репозитарій фактів повсякденного життя (відкриття шкіл, діяльність клубів, культурні ініціативи) і предмет ідеологічного осмислення (нарративи влади, мовні маркери пропаганди). Ця подвійність робить роботу з газетними текстами педагогічно цінною: вона дозволяє відпрацьовувати методи джерелознавчого аналізу — ідентифікацію жанру, автора, цільової аудиторії, маніпулятивних прийомів і перевірку фактів через контрапункти. Разом з тим необхідно постійно наголошувати на обмеженнях періодики як джерела — її упередженості, цензурних редагуваннях і селективності висвітлення тем.

4) цифрові технології значно розширюють методичні можливості: оцифровані архівні колекції, інтерактивні хронології, картографічні сервіси й платформи колективної роботи роблять дослідницький процес наочнішим, доступнішим і більш інтерактивним. Водночас це накладає на педагога завдання з формування у учнів інформаційної грамотності (правила роботи з метаданими, авторське

право, стандарти цитування) і вимагає технічного рівня підготовки вчителя та підтримки шкільної інфраструктури.

5) існують реальні організаційні й ресурсні бар'єри, що ускладнюють повноцінну імплементацію методики: неповна оцифрованість місцевих архівів і бібліотек, відсутність готових тематичних добірок джерел, потреба в підвищенні кваліфікації вчителів, а також часові й навантажувальні обмеження в навчальному плані. Подолання цих бар'єрів вимагає системних рішень на рівні школи й регіональних управлінь освіти: налагодження партнерств зі структурами архівів і редакціями, створення методичних пакетів для викладачів, організація семінарів і майстер-класів.

На підставі викладеного можна сформулювати кілька практичних рекомендацій. Першорядне значення має розроблення модульних навчальних блоків з теми «Криворіжжя 1938–1940-х» для 10-го класу (1–3 уроки джерелоаналізу + 1–2 уроки проєктної роботи), узгоджених з програмними результатами. Далі: створення шкільних «пакетів джерел» (відскановані публікації «Червоного гірника», фотографії, короткі архівні витяги) і методичних вказівок до них.

Не менш важливим є забезпечення підготовки вчителів: цикли підвищення кваліфікації з методики роботи з періодикою й цифровими інструментами, а також інструктажі з етики інтерв'ювання й обробки чутливих спогадів. На регіональному рівні доречно стимулювати оцифровування локальних фондів і спрощення процедур доступу до архівних матеріалів для шкільних проєктів.

Використання періодики типу «Червоного гірника» у поєднанні з проєктною роботою і цифровими інструментами має перспективу стати складовою сучасної історичної освіти, якщо буде системно підтримане методично й ресурсно. Подальші дослідження можуть зосередитися на

апробації розроблених модулів у різних ліцях регіону, порівняльному вивченні ефективності різних форм проектної роботи та на розробці стандартного набору цифрових і методичних ресурсів для шкільного використання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтверджує високий емпіричний потенціал місцевої періодики для реконструкції соціо-культурних процесів індустріального регіону у складний період кінця 1930-х – початку 1940-х років. Газета «Червоний Гірник», яка виступає основним джерельним масивом дослідження, виявляється багат шаровим ресурсом:

1) вона документує інфраструктурні трансформації, соціальні ініціативи й культурно-виховні практики, одночасно виконуючи функцію ідеологічного дискурсу,

2) така подвійність робить періодику одночасно цінним джерелом фактографії та предметом критичного аналізу, що вимагає систематичних методів джерелознавства й контекстуалізації.

Перший розділ роботи доводить, що дослідження соціо-культурного розвитку Криворіжжя до цього часу представлено вкрай фрагментарно: наявні праці, головним чином краєзнавчого характеру, постачають багатий фактографічний матеріал (статистичні дані, описи інституцій, місцеві нариси), але бракує системних соціально-історичних інтерпретацій сталінської епохи з критичним аналізом досліджень репресивних процесів в цей період. Аналіз національної й зарубіжної історіографії демонструє, що концептуальні підходи соціальної та культурної історії (методологія історії повсякденності, медіа-історія, урбаністичні парадигми) є адекватним теоретичним інструментарієм для локального аналізу, однак їхнє застосування до матеріалів Кривбасу у вітчизняних дослідженнях лишається епізодичним. Отже, існує методологічна ніша для синтезу кількісних та якісних підходів: поєднання контент-аналізу публікацій з дискурсивною інтерпретацією дозволить створити більш комплексну

картину регіональної соціо-культури Криворіжжя в умовах сталінського злочинного режиму..

За матеріалами «Червоного гірника» (1938–1940) соціальна політика на Криворіжжі постає як цілеспрямована, але фрагментарно реалізована система: владні та виробничі інститути дійсно формували мережу медичного обслуговування, профілактичні програми, побутову інфраструктуру й масову фізкультурну роботу, проте її ефективність значною мірою обмежувалась кадровим дефіцитом, логістичними та інженерно-технічними проблемами, нерівномірністю фінансування й місцевими зловживаннями. Водночас треба врахувати, що модель «соціального забезпечення через підприємства» породжувала територіально-якісні диспропорції (місто/село, великі підприємства/дрібні артілі). Газетні публікації одночасно фіксують реальні реконструкційні проекти й численні скарги на недоліки, що вказує на розрив між деклараціями й практичною реалізацією політики.

Додатково звертаємо увагу на відсутність у джерелі тем, пов'язаних із примусовою дисципліною (штрафи, мобілізаційні практики), ідеологічною інструменталізацією охорони здоров'я та культури (політизація медичної та культурної сфери) та на можливі ефекти цензури й фальсифікації інформації (приховування епідемій, нестач ліків тощо). Отже, локальна преса дозволяє констатувати наявність системного підходу до вирішення соціально-медичних проблем наприкінці 1930-х років, але її дані вимагають обов'язкової міжджерельної перевірки (архівні звіти, статистика, судові справи, усні свідчення) і кількісного підсилення, перш ніж робити остаточні висновки про ефективність та соціальні наслідки сталінської політики.

Другий розділ виявляє ключові характеристики локального соціо-культурного ландшафту. По-перше, у регіоні простежується свідомо

керована інституційна мобілізація: підприємства, партійні та адміністративні структури кооперувалися для створення мереж медицини, освіти, клубів, бібліотек, кіно і радіо. Така системність відображала цілі радянської модернізації: створення *Homo soveticus* для підвищення працездатності, формування професійних кадрів, що були віддані сталінському злочинному режиму та політико-ідеологічна легітимація.

По-друге, поряд із цими досягненнями простежуються стійкі дисфункції: кадровий дефіцит, нерівномірність інфраструктурного розвитку, технічні й організаційні збої, місцеві зловживання. Ситуація загострювалась сталінським репресіями і пануванням терору.

По-третє, роль підприємств у соціальному забезпеченні була амбівалентною: вони забезпечували ресурси для будівництва й обслуговування, але закріплювали територіальну нерівномірність і робили соціальну інфраструктуру вразливою до економічних потрясінь. Нарешті, місцева преса мала двоїсту функцію: пропагандистську та корективну; публікації «Червоного Гірника» містять як офіційні наративи, так і повідомлення про невідповідності й скарги мешканців, що робить її цінним індикатором суспільних очікувань і проблем.

Дослідження підтверджує, що локальна періодика – не другорядне джерело «дрібної історії», а потужний пласт документальної та культурної інформації, здатний значно збагачувати наукове розуміння регіональної минувшини й одночасно служити ефективним інструментом сучасної історичної педагогіки. Синтез академічного аналізу і освітньої практики, закладений у цій роботі, відкриває реальні шляхи для методичного оновлення курсу історії України в ліцеї, спрямованого на формування критично мислячого й історично свідомого громадянина.

Методологічну основу роботи становить поєднання тоталітарної та ревізійоністської парадигм, дискурс-аналізу, контент-аналізу, історико-порівняльного та мікроісторичного підходів.

Використання праць Х. Арендт, Р. Конквеста, Ш. Фіцпатрік, Л. Віюли, а також досліджень Н. Романець, присвячених інформаційній політиці та репресивним практикам 1930-х років, дозволило критично оцінити місцеву пресу як ідеологічно ангажований компонент радянської системи комунікації. У роботі показано, що значна частина газетних публікацій виконувала пропагандистську функцію — формувала образ «успішного соціалістичного розвитку», приховуючи системні недоліки, дефіцити та управлінські проблеми, подаючи їх як «поодинокі відхилення», спричинені персональною безвідповідальністю, а не структурними вадами державної політики.

Практичне значення роботи полягає в розробці методики використання матеріалів локальної преси на уроках історії України. Запропоновано форми роботи з джерелом: аналіз газетних текстів, інтерпретація пропагандистських повідомлень, порівняння декларованих і реальних соціальних процесів, застосування критичного мислення та проєктної діяльності. Дослідження демонструє значний потенціал локальних видань як навчального ресурсу, здатного поглиблювати розуміння учнями складності соціально-політичних процесів сталінської доби, формувати навички роботи з джерелами та осмислене ставлення до історичної інформації.

Результати роботи поглиблюють наукове уявлення про повсякдення Криворіжжя наприкінці 1930-х років, водночас підкреслюючи необхідність критичного підходу до місцевих газет як джерела, значною мірою сформованого під впливом цензури, політичних завдань та ідеологічних настанов радянської влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Андрущенко Е. «Під час канікул у медшколі». *Червоний гірник*. 1939. 12 лют. (№ 35). С. 4.
2. Алексєнко Є. «Пожвавити роботу учпункту ППХО». *Червоний гірник*. 1940. 9 черв. (№ 32). С. 3.
3. Андрєєв М. «Агрогурток за роботою». *Червоний гірник*. 1938. 11 лют. (№ 34). С. 3.
4. Андрєєв М. «Батьківське піклування». *Червоний гірник*. 1940. 25 листоп. (№ 19). С. 4.
5. Ананке І. (Матеріал). *Червоний гірник*. 1938. 24 берез. (№ 68). С. 4.
6. Архангельський В. «До виступу в театрі „Кривбас“». *Червоний гірник*. 1938. 27 лют. (№ 46). С. 4.
7. Бабич А. В. «Дати споживачеві якісні овочі». *Червоний гірник*. 1938. 26 січ. (№ 20). С. 2.
8. Беркацька. «Виконати завдання, поставлені виборцями». *Червоний гірник*. 1938. 1 квіт. (№ 25). С. 3.
9. Біліхін, Тісін, Орлов. «Умови є, але роботи немає». *Червоний гірник*. 1940. 1 лют. (№ 25). С. 2.
10. Бутенко Ф. Б. «Придивитися, куди спрямовані дії». *Червоний гірник*. 1939. 11 січ. (№ 9). С. 4.
11. «Вивчають рішення пленуму ЦК ВКП(б)». *Червоний гірник*. 1939. 26 січ. (№ 20). С. 2.
12. Ванін. «Культсекція працює незадовільно». *Червоний гірник*. 1938. 17 груд. (№ 139). С. 3.
13. Грибовський І. «Зустріч студентів з десятикласниками». *Червоний гірник*. 1938. 4 лют. (№ 28). С. 4.

14. Дяченко. «Секції мусять працювати краще». *Червоний гірник*. 1939. 28 січ. (№ 22). С. 2.
15. Доненко А. «Вечір самодіяльності». *Червоний гірник*. 1940. 5 лют. (№ 29). С. 4.
16. «До уваги Місьвно». *Червоний гірник*. 1938. 3 січ. (№ 2). С. 3.
17. «За кордоном». *Червоний гірник*. 1940. 3 січ. (№ 3). С. 4.
18. Захарченко. «Забезпечити нормальну роботу транспорту». *Червоний гірник*. 1938. 1 лют. (№ 25). С. 2.
19. «Зима застала зненацька». *Червоний гірник*. 1938. 5 лют. (№ 29). С. 3.
20. Журавко В. «Не організовано дозвілля молоді». *Червоний гірник*. 1940. 27 листоп. (№ 46). С. 3.
21. Іткін. «Створити всі умови лікареві». *Червоний гірник*. 1939. 15 квіт. (№ 86). С. 3.
22. Кіяшко І. «Ліквідувати безладдя». *Червоний гірник*. 1939. 16 жовт. (№ 38). С. 3.
23. Ковальчук В. «Про введення до експлуатації каналізаційної сітки та про затвердження тарифів...». *Червоний гірник*. 1938. 29 січ. (№ 23). С. 4.
24. Кравцов. «Тільки говорять». *Червоний гірник*. 1938. 3 берез. (№ 50). С. 4.
25. Кравченко Д. «Виховання комуністів на високий рівень». *Червоний гірник*. 1940. 2 лют. (№ 26). С. 3.
26. Кривов М. (Матеріал). *Червоний гірник*. 1940. 5 січ. (№ 4). С. 3.
27. «Кому жарко, а кому й холодно». *Червоний гірник*. 1938. 27 лют. (№ 46). С. 4.
28. «Конференція вчителів криворізького району». *Червоний гірник*. 1939. 8 січ. (№ 6). С. 4.

29. «Конференція стахановців громадського харчування». *Червоний гірник*. 1938. 15 січ. (№ 12). С. 4.
30. «Концерт у колгоспному клубі». *Червоний гірник*. 1939. 5 лют. (№ 29). С. 4.
31. Ліхачев А. «Вчитель, школа, виховання». *Червоний гірник*. 1940. 28 черв. (№ 22). С. 2.
32. «Листи до редакції». *Червоний гірник*. 1940. 20 лют. (№ 40). С. 3.
33. М'яч М. «Виступи драмгуртка». *Червоний гірник*. 1939. 4 верес. (№ 128). С. 4.
34. «Медобслуговування колгоспників». *Червоний гірник*. 1938. 30 берез. (№ 73). С. 4.
35. «Медичне обслуговування на час польових робіт». *Червоний гірник*. 1938. 22 берез. (№ 66). С. 4.
36. Набока М. «По драматичних гуртках». *Червоний гірник*. 1939. 27 лют. (№ 46). С. 4.
37. Набоха М. «Розгорнуто культмасову роботу». *Червоний гірник*. 1939. 28 січ. (№ 22). С. 2.
38. «На культурно-побутовій конференції». *Червоний гірник*. 1938. 27 берез. (№ 70). С. 3.
39. «Налагодити роботу клубу». *Червоний гірник*. 1940. 9 січ. (№ 7). С. 3.
40. Павлиш М. О. «Роботу секції пущено на самоплив». *Червоний гірник*. 1939. 26 січ. (№ 20). С. 2.
41. Пініч К. «Агітатори за роботою». *Червоний гірник*. 1939. 2 лют. (№ 26). С. 3.
42. «Піднести фізкультурну роботу». *Червоний гірник*. 1938. 1 трав. (№ 25). С. 4.

43. «Пошили». *Червоний гірник*. 1939. 12 січ. (№ 10). С. 4.
44. «П'янюга орудує в школі». *Червоний гірник*. 1938. 6 січ. (№ 5). С. 2.
45. Рябокобилов С. К. «Малярійна станція поза увагою». *Червоний гірник*. 1939. 21 трав. (№ 114). С. 3.
46. «Розширення районної лікарні». *Червоний гірник*. 1938. 20 квіт. (№ 90). С. 4.
47. Скворцова Г. «На засіданні секції народної освіти». *Червоний гірник*. 1939. 1 груд. (№ 25). С. 3.
48. «Створити умови для навчання вчителів». *Червоний гірник*. 1940. 27 трав. (№ 46). С. 2.
49. «Студентська їдальня». *Червоний гірник*. 1939. 4 лют. (№ 28). С. 4.
50. Трощенко М. Л. «До зльоту молодих стахановців». *Червоний гірник*. 1939. 29 січ. (№ 23). С. 4.
51. Щор Е. «Важливе питання». *Червоний гірник*. 1938. 3 берез. (№ 50). С. 4.
52. «Учнів залишають без книжок». *Червоний гірник*. 1938. 3 серп. (№ 2). С. 3.
53. «По нашому місту». *Червоний гірник*. 1940. 20 лют. (№ 40). С. 3.
54. «По нашій Батьківщині». *Червоний гірник*. 1938. 21 черв. (№ 69). С. 4.
55. «16 років без Леніна». *Червоний гірник*. 1940. 21 січ. (№ 16). С. 1.
56. Чубатов М. «Колгоспний медпункт». *Червоний гірник*. 1940. 5 лют. (№ 29). С. 4.

57. «Про протималарійне опилення водоймів району та захист бджіл...». *Червоний гірник*. 1938. 2 черв. (№ 124). С. 4.

58. «Про роботу фізкультурного товариства „Руда“». *Червоний гірник*. 1940. 27 січ. (№ 21). С. 4.

59. «Коли на руднику ім. Дзержинського подумують про побутові умови робітників?». *Червоний гірник*. 1940. 18 січ. (№ 15). С. 3.

Література

60. Варгатюк П. Л.; Дольчук, А. В. Рудна скарбниця півдня. Дніпропетровськ, 1992. 162 с.

61. Варгатюк П. Л. Криворіжжя : путівник. Дніпропетровськ: Промінь, 1969. 154 с.

62. Варгатюк, П. Л. (ред.). Кривому Рогу 200. Дніпропетровськ : Промінь, 1975. 46 с.

63. Комаров, В. О. Історія Криворіжжя : навч. посібник. Дніпропетровськ, 1992. 165 с.

64. Мельник, О. О.; Стеблина, І. О. Кривий Ріг: погляд через століття. Кривий Ріг, 2019. 430 с.

65. Мельник О. О.; Стеблина І. О. Тернівська земля — перлина Криворіжжя (1750–1950). Кривий Ріг , 2019. 432 с.

66. Романець, Н. Р. «„Винні у тому, що ... німці“: репресії проти німецької національної меншини Дніпропетровщини (1920–1940 рр.)». Міста і села Дніпропетровщини в репресіях (збірник). Дніпро, 2017. С. 29–84.

67. Романець Н. Р. Наслідки «Великого терору» 1937–1938 рр. в українському селі. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. праць. Черкаси, 2012. Вип. 5. С. 246–249.

68. Романець, Н. Р. «Показові судові процеси над районним керівництвом як складова антишкідницької операції в аграрному секторі

України доби Великого терору (1937–1938 рр.)». *Великий терор 1937–1938 років: жертви і виконавці (збірник)*. Полтава, 2018. С. 52–60.

69. Романець, Н. Р. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939 рр.) у висвітленні сучасної російської історіографії. Запоріжжя, 2015. Вип. 44, т. 2. С. 204–208.

70. Романець, Н. Р. Репресивна політика радянської влади в українському селі : автореферат дис. ... д-ра історичних наук : 07.00.01. Дніпропетровськ, 2015. 36 с.

71. Романець, Н. Р. Репресивна складова хлібозаготівельної кампанії 1932/33 рр. в Україні: цілі, механізми, особливості. *Наукові праці Запорізького національного університету*. 2011. Вип. XXXI. С. 154–162.

72. Романець, Н. Р. «Шкідницька лінія у репресивній політиці радянської влади в українському селі за доби „Великого терору“ (1937–1938 рр.)». *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 4. — С. 43–50.

73. Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York : Harcourt, Brace and Company, 1951. 520 p.

74. Conquest R. *The Great Terror*. London: Macmillan, 1968. 584 p.

75. Fitzpatrick Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford : Oxford University Press, 1999. 288 p.

76. Johnston Timothy. *Being Soviet: Identity, Rumour, and Everyday Life under Stalin*. Oxford : Oxford University Press, 2011. 240 p.

77. Kenez Peter. *A History of the Soviet Union: From the Beginning to the End*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 354 p.

78. Stites Richard. *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 269 p.

79. Інститут модернізації змісту освіти. ІМЗО : офіційний сайт. URL: <http://imso.zippo.net.ua/> (дата звернення: 27.11.2025).

80. Державний архів Дніпропетровської області. Довідник фондів. Том 2. URL: <https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/derzharkhivtom2.pdf> (дата звернення: 27.11.2025).

81. Національна спілка журналістів України. Дніпропетровська обласна організація. URL: <http://nsju.dp.ua/> (дата звернення: 27.11.2025).

82. Міністерство освіти і науки України. Індивідуальні методичні рекомендації для вчителів української мови на 2023–2024 н. р. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/09/12/IMR-2023-2024-Ukr.mova.12.09.2023.pdf> (дата звернення: 27.11.2025).

83. Міністерство освіти і науки України. Навчальні програми для 10–11 класів. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 27.11.2025).

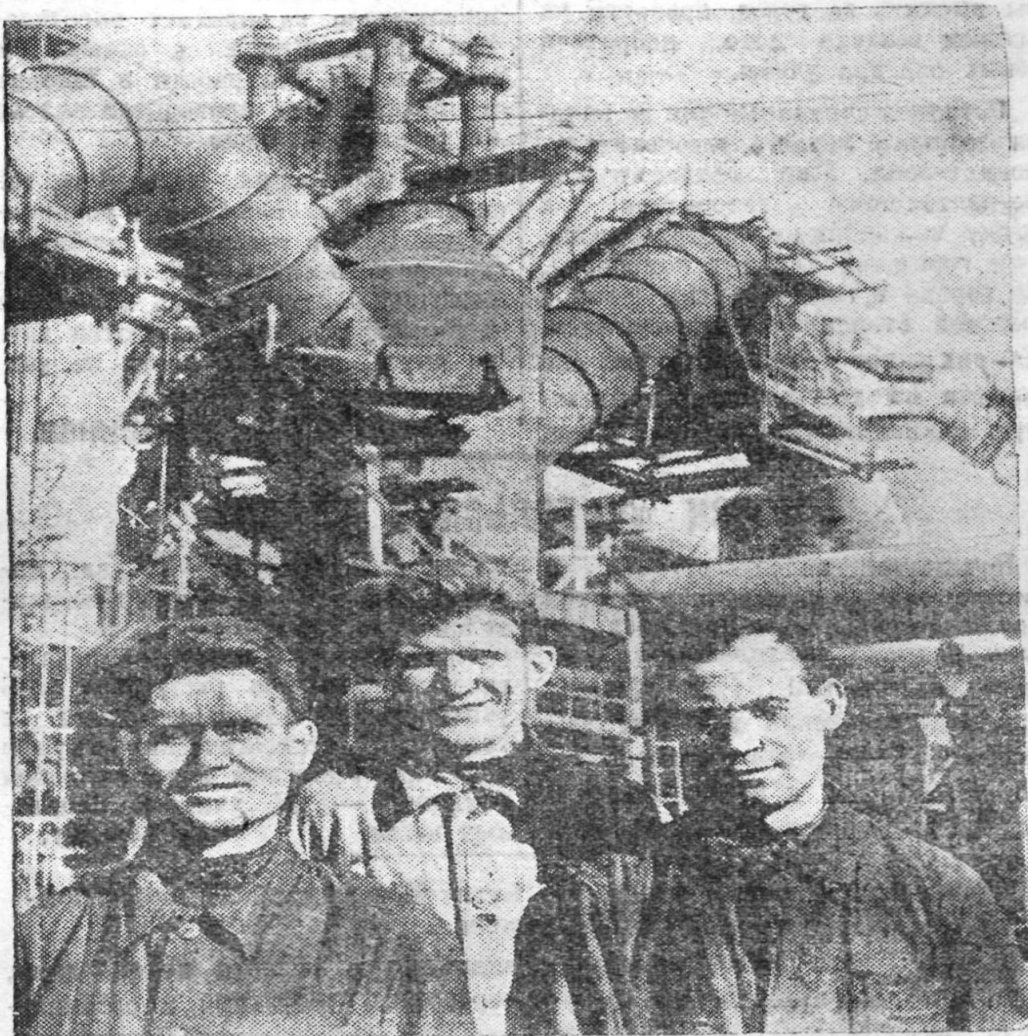
84. Краєзнавчий компонент у курсі вітчизняної історії. ІМЗО. URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2017/08/2017_7_14_Kraieznavchyy-komponent.pdf (дата звернення: 27.11.2025).

Додатки

Додаток А

Бурят-Монгольська правда. 1938. 10 травня.

Фото (СОЮЗФОТО).

Постановлением Центральной Комиссии (жюри) социалистического соревнования в тяжелой промышленности, Криворожскому металлургическому заводу присуждено переходящее Красное знамя НКТП и ЦК Союза. НА СНИМКЕ: Лучшие доменщики Криворожского металлургического завода мастера первого класса (с лева направо): начальник смены А. Михайлов и мастера П. Новиков и Т. Ткаченко.

Додаток Б

Автобіографія студента КДПУ репресованого в 1936 році і
реабілітованого в 1939 році

Я вступив у Хриворіжський мед
інститут на другий курс хімі-
кобіологічного ф-ту в якому внав-
ся 1935-36 навчальний рік по 22 червня
1936 року включно. З незапам'ятованих від
мене причин я припинив улюб.
роб-ту був заарештований 29-го-30-го р.
та після перемудру моті справи
в 1939 році був звільнений і реабілі-
тований. В 1939 році я знову понав
учителювати-працюючі у В-Мер-
ківській СШ. №2 де працюю і тепер
в 1940 році викладаю хімію III-IV класів.
13-го-40 р. Демиденко.